

SLOVOTRBA SUBSTANTIV (pokračování)

Desubstantivní a deadjektivní
substantiva (mutace)

Substantiva modifikace

Jména konatelská

Бsubstance рsubstance

- -ař/-ář (rybář, mlékař)
- -ník (lesník)
- -ák (ovčák)
- -ik (metodik)
- -ista (žurnalista)

Jména podle podobnosti

B_{substance} p_{substance}

- -ec (stolec)
- -ek (člunek)
- -ice (hlavice)
- -ák (vlčák)
- -áč (křemenáč)
- -oun (lvoun)
- -or (hrachor)

Jména podle význačného rysu (části)

$\beta_{\text{substance}}$ $\rho_{\text{substance}}$

- -áč (okáč, nosáč)
- -ák (ušák, zubák)
- -oun (hlavoun, mečoun)
- -ovec (bičíkovec, pásovec)
- ...

Jména podle původu a látky

B_{substance} p_{substance}

- -ovec (makovec)
- -ec (husinec)
- -ák (bramborák)
- -áč (plecháč)
- -ka (kmínka)
- -ovka (anýzovka)
- -ačka (bramboračka)
- -ice (jelenice)

Jména podle předmětu, pro něž jsou určena

B_{substance} p_{substance}

- -ák (uhlák)
- -ník (chlebník)
- -ka (tělka)
- -enka (cukřenka)
- -ička (solnička)
- -nice (nábojnice)
- -avice (rukavice)

Jména obyvatelská a příslušenská

B_{substance} p_{substance}

- -an/-án (Američan, Angličan, ...Korsikán)
- -ák (Rakušák, Pražák)
- -ec/ánec (Izraelec, Litevec, Marokánec)
- -at (Asiat)
- konvertovaná
- -ovec (Přemyslovec)
- -(n)ík (osadník, farník)
- -ák (školák)
- -án (republikán)

Jména míst

B_{substance} p_{substance}

- -iště/-oviště (smetiště, pískoviště)
- -na, -ovna, -árna, -írna (papírna, knihovna, ovčárna, konírna)

Jména nositelů vlastností

βsubstance ρvlastnost

- -as (prud'as, krut'as, chud'as)
- -ous (divous)
- -án (dlouhán, velikán)
- -oň (blboň, outloň)
- -ín (modřín)
- -oun (vztekloun)
- -our (hubeňour)
- -el (hnědel)

Jména nositelů vlastností

Bsubstance p vlastnost

- -ec (slepec, pitomec, stařec)
- -ík (mladík, stařík, chlípník)
- -ák (dobrák, chudák, tučňák)
- -ek (mládek stárek, bílek)
- -áč (boháč, naháč, zelenáč)
- -och (slaboch, běloch, černocho)
- -ouš (bělouš, starouš, hnědouš)
- -ýš (hroznýš, měkkýš, slepýš)
- -oun (mlsoun, blboun, drzoun)

Jména nositelů vlastností

$\mathcal{B}$ substance ρ vlastnost

- -ka (hnědka, křivka, červenka, růžovka)
- -ice (pravice, bělice, ostřice, kolmice)
- -ač-k-a, -av-k-a, -av-k-a, -in-k-a (zelnačka, hluchavka, modřinka)
- -uch-a, -iš-k-a, in-a, ul-e (žlut'ucha, zlatuška, jalovina, bledule)

Jména nositelů vlastností

B_{substance} p_{vlastnost}

- -e/-ě (rajče, mládě, pláně)
- -átko (neviňátko, nebožátko) ALE *prostředků* (držátko, ukazovátko, naslouchátko, dlátko)
- -o (blb)
- -a (ohava, proti-va, mizera < mizérie)
- KOMPOZITA (adjektivum+substantivum)
(novomanžel, velkoměsto, maloobchod, jemnocit, prvočíslo, stejnokroj, rovnováha)

Jména nositelů vlastností

Bsubstance pvlastnost

- SUBSTANTIVIZACE
- hajný – vrátná – školné – měkkoploutvé
- -c-í (cestující, pracující, přísedící)
- -n-í (třídní, účetní, duchovní)
- -n-ý/-n-á (nemocný, ponocný, bytná)
- -ov-ý/-ov-á/-ov-é (blokový, doktorová, šumivé)
- -sk-ý/-sk-á/-sk-é (rýnský, pokojská, šampaňské)

Jména nositelů vlastností vzniklá substantivizací
adjektiv jsou:

- Jména nápojů šampaňské, rýnské, moselské, veltlínské, plzeňské, šumivé
- Jména pokrmů – svíčková, roštěná,
- Jména mas – vepřové, hovězí, telecí, kuřecí, srnčí, jehněčí,
- Jména minerálních vod – karlovarská, bílinská,

Otázka

- Která slovotvorná třída substantiv tvořených od substantiv je významem blízká třídě jmen nositelů vlastností (substantiv tvořených od adjektiv) ?
- Srovnej: hlaváč – hlavatka, nosáč – nosatec, ...
- Najdi další příklady.

Analyzujte následující názvy nositelů vlastností

- mravenec
- choroš
- strakapoud
- osladič

Utvořte názvy nositelů vlastností

- -ec
- -ice
- -ík
- -ouš
- -oun
- -ule
- -ák

Názvy nositelů vlastností nalezené v SYN2000 podle frekvence

- -ec : poslanec, jedinec, jednotlivec, velvyslanec, spojenec, znalec, stoupenec, milenec, chovanec, stařec, zajatec
- -ice: dvojice, železnice, pravice, levice, trojice, sklenice, čmáranice
- -ík – ročník, deník, mladík, důstojník, (uprchlík), týdeník, dobrovolník, měsíčník, soukromník,
- -ouš – bělouš, teplouš, starouš, drahouš, prdlouš
- -oun – drzoun, hezoun, blboun,
- -ule – křivule, bledule
- -ák – náklad'ák, koncentrák,

Všimněte si

- -ec – příbuznost s třídou jmen činitelských. Nacházíme zde substantiva od deverbálních adjektiv (adjektivizovaných pasivních participií)
- -ice – stejný formant jako jména přechýlená (typ dělnice), často jména místní (Sušice, někdy plurálie tantum)
- -ík – stejný formant jako jména konatelská (nájemník, hudebník) a činitelská (dlužník, milovník, pomocník)
- -ouš - stejný formant jako hypokoristika (Petrouš, Bohouš, Milouš) a augmentativa depreciativní (komouš)
- -oun – stejný formant jako činitelská (křikloun, řvoun), podle význačné části (mečoun), augmentativa (taťoun), hypokoristika (Ívoun)
- -ák – častá především jména vzniklá univerbizací z dvojslovných pojmenování adjektivum+substantivum

SUBSTANTIVA - MODIFIKACE

- Jména přechýlená (osob a zvířat)
- Jména mlád'at
- Jména hromadná a jména jednotlivin
- Jména zdrobnělá (deminutiva)
- Jména zhrubělá
- Jména domácká (hypokoristika)

Jména přechýlená (osob)

- -yn-ě (sokyně, žákyně, soudkyně)
- -k-a (žačka, doktorka, malířka)
- -ic-e (dělnice, továrnice, bojovnice)
- -ov-á (králová, mistrová + příjmení)
- -n-a/-ov-n-a (princezna, královna, kněžna)
- -a (blondýna, bruneta, Daniela, Vladimíra)
- -in-a/-ín-a/-ie (Karolina, Pavlína, Evženie)
- Opačné (kmotr)

Jména přechýlená (zvířat)

- -ice (samice, dračice, slonice, tygřice)
- -ák (morák, myšák, žabák, lišák)
- -el (kozel)
- -ec (srnec)
- -er (houser, kačer)

(Rusínová, Z.: Může (přechylování) jako modifikace významu. In: Český jazyk a literatura na konci 20. století. Sborník konference 15. - 16. 5. 2003. V tisku. -čl-)

Cvičení

- Se kterou gramatickou kategorií souvisí slovotvorná kategorie jmen přechýlených a jmen mlád'at?
- Někdy existují lexikální dvojice lišící se opozicí přirozeného rodu (býk-kráva). Jmenujte pět případů a pět případů, kdy jsou dvojice utvořené přechylováním a dále případy, kdy dvojice neexistuje a pro případ potřeby se používá samec/samice.

Řešení např.

- Kráva-býk, kohout – slepice, svině – kanec, kůň – kobyla, králík – ramlice, ovce – beran, jelen – laň, ...
- Liška – lišák, koza – kozel, husa – houser, kachna – kačer, srnec- srna, ...
- (antilopa, lama, ryba,)

Jména mláďat

- -e/-ě (vnouče, děvče, lvíče, slůně, kuře, hříbě, holoubě, medvídě ...)

Cvičení

- Někdy se jména mlád'at tvoří od jmen dospělých jedinců (koza-kůzle), jindy existují samostatné lexikální jednotky označující mládě (i ty bývají ovšem motivovány) (slepice/kohout – kuře ale kur)
- Najděte příklady jmen mlád'at utvořených od jmen dospělých jedinců. Pokuste se jmenovat jména mlád'at lexikalizovaná a pokuste se dohledat motivaci.

Řešení

- Slon – slůně, lev – lvíče, tygr – tygře, kačena/kachna – káče/kachně, husa – house, koza – kůzle
- Kuře (kur), tele (ř. etalon - vitulus lat.), sele (od sáti – pův. jakékoliv mládě sající mléko), hříbě (příbuzné hřebec), jehně (lat. agnus – beránek), kolouch (z komolý - bezrohý), štěně (velmi staré a asi nesouvisí se štěkat), dítě (Machek uvádí souvislost s kořenem dhé sti. – sáti – takže savec)

Jména hromadná a jména jednotlivin

- KOLEKTIVA
  - -stvo/-ctvo (lidstvo, dělnictvo, ptactvo)
  - -ina (obilnina, píceina)
  - -í/-ov-í (listí, uhlí, jahodí, bodláčí, stromoví)
- SINGULATIVA
  - -ina (travina, bylina)
  - -ka (obilka, slámka)

Opakování

- S kterou morfologickou gramatickou kategorií souvisí tato slovotvorná třída?
- Co jsou to plurália tantum a singulária tantum?

Jména zdrobnělá (deminutiva) a lichotivá (meliorativa)

- -ek (hrášek, klouček)
- -k-a (kobyłka, miska, chaloupka)
- -k-o (jadérko, břicho)
- -ík (lesík, větřík)
- -in-a (klučina, dívčina)

Formální deminutiva a významová specifikace

- ježek, krtek, hrdlička, papoušek, vodka, paprsek, špaček, čížek,
- článek, František, řádek, vzorek, dárek, kroužek, titulek, plátek, večerníček, prášek, večírek, vlček, pásek, zlomek, sklonek, šátek, proužek, řízek, zvonek, sáček, kočárek, řetízek, dvorek, párek, hlouček, štítek

Významová specifikace dvojic lišících se též příznakem rozdílné velikosti

- Kalhoty – kalhotky, halena – halenka, sukně – suknice, košile – košilka, kabát – kabátek,
- Lžíce – lžička, vidle – vidlice – vidlička,
- Pragmalingvistické aspekty užívání deminutiv srv. např. Nekula, M. (2004): *Deminutiva a zdvořilost*. – In: Z. Hladká, P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 5*, Praha: NLN 2004, 110-119.

Deminutiva I. a II. stupně

- -eč-ek (dům – domek – domeček)
- -íč-ek (les – lesík – lesíček)
- -áč-ek (syn – synek – synáček)

Články k problematice deminutiv

- Rusínová, Z. (1995): Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického. In: Pocta Dušanu Šlosarovi, Albert, Boskovice 1995, s. 187-193. (+ spolueditor) -čl-
- Rusínová, Z. (1996): Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického. Intenzifikace. SPFFBU A 44, 1996, s. 91-95. -čl-
- Rusínová, Z. (1997): Významy deminutiv v komunikaci. In: Přednášky a besedy ze 30. běhu LŠSS, Brno 1997, s. 112-120. -čl-
- Rusínová, Z. (1998): Deminutiva a frazeologie. In: Jazyk a kultura vyjadřování. (Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám.) Brno 1998, s. 113-118. -čl-
- Rusínová, Z. (1998): Deminutiva ve frazeologických přirovnáních. SPFFBU, A 46, 1998, s. 101-106. -čl-
- Rusínová, Z. (1999): Die Diminutiva und ihre pragmatischen depretiativen Bedeutungen. In: Festschrift für Klaus Trost zum 65. Geburtstag. Ed.: Hansack, E. - Koschmal, W. - Nübler, N. - Večerka, R. München, Otto Sagner Verlag 1999, s. 251-257. -čl-
- Rusínová, Z. (2001): Deminutiva jako jazykové univerzále. SPFFBU, Linguistica Brunensia, A 49, 2001, s. 137-146. -čl-

Jména domácká (hypokoristika)

- Krácení vpředu (August - Gusta, Bohuslav – Slávek), vzadu (Jindřich – Jindra, Magdalena - Magda), vpředu i vzadu (Antonín – Tona)
- Používání mužských (středních) formantů pro ženská jména (Evík, Leňas, Haňulátko)
- Řada formantů kombinovaná se zkracováním

Jména zhrubělá (pejorativa) zveličelá (augmentativa)

- -isk-o/-išt-ě (psisko, dubisko, vousisko, piviště), -izn-a (babizna, barabizna)
- -ák (panák, židák, dědák) (pejorativní odstín mají rovněž varianty na -ák Brňan/Brňák – jména obyvatelská)
- -our (kněžour, popř. pejorativní Němčour)
- -an-ec (kusanec)

Jan

- Janik, Janík, Janek, Janíček, Jenda, Jencek, Jénoš, Jéna, Jénoš,
- Honza, Honzík, Honzíček, Honzula, Honzyn, Honzin, Honziňáč,

Jana

- Jani , Janička, Janča, Janinka, Janičce, Janina, Jaňulka, Jaňula, Jaňule, Janik, Janka, Januška, Janík, Janíčka, Jand'a, Janinečka, Janíček, Janulka, Jaňulilinka

Úkol:

- Vytvořte maximální počet deminutiv od svého vlastního (křestního) jména (v případě, že vaše jméno má protějšek mužský/ženský, vytvořte maximum hypokoristik i od tohoto protějšku)

Předponové modifikace

- ne- (negace: ochota – neochota)
- pra- (pradědeček)
- spolu- (spolupráce)
- vel(e)- (velmistr, veledílo)
- sou- (součást)
- pře- (přemíra)
- Někdy nelze určit, zda je substantivum utvořeno od prefigovaného slovesa, nebo zda je tvořeno prefixací od deverbativního substantiva (rozběh, výhra)

Předponové modifikace předložkové

- pod- (podtitul)
- nad- (nadprůměr)
- před- (předsíň)
- po- (povědomí)
- proti- (protihráč)
- bez- (bezvědomí)
- zá- (zástěna)
- pří- (příkrm)

Prepozice - prefix

- Co se děje s některými předložkami, když se z nich stanou předpony?
- Všimli jste si něčeho podobného i u jiného slovotvorného typu?

Předponové modifikace s přejatými předponami

- pseudo- (pseudoumělec), arci- (arcibiskup), ultra- (ultralevičák), sub (subkomise), i-/-in-/im- (ilegalita, invariant, import), super- (superkvalita), meta (metakomunikace), anti- (antiklerikál), kontra (kontraindikace), kon-/kom- (konkurs, kompozice), a- (ateista), para- (parafráze), pre- (prehistorie), ex- (expresident), pro- (proděkan), proto- (prototyp), dis- (disharmonie), dia- (dialekt)
- Pozor na rozlišení významu dis- (disproporce) a dys- (dysfunkce)

Negativa tantum

- U některých slov jsme sice schopni vydělit *ne-* jako prefix, nicméně neexistuje slovo bez prefixu *ne-*, které by mělo opačný význam – negativa tantum.
- Pokus se najít motivaci negativ tantum:
nezbeda, neřest, nemoc, neděle, nehoda, nenávist,
nevole, nesnáz, nebožtík, neduh, nešvar,
nehoráznost, nepořízená, nestoudnost, nezdara,
nevolník, nebožák, nešika